

**QADIMGI XITOIY TILSHUNOSLIGINING SHAKLLANISHI,
RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA UNING TILSHUNOSLIK
TARIXIDAGI O‘RNI**

ADCHTI Ingliz tili filologiyasi
o‘qitish metodikasi va tarjimashunoslik
fakulteti Xitoy tili yo‘nalishi

101-guruh talabasi

Usubova Zarinaxon G‘ayratjon qizi

Ilmiy maslahatchi: Zaynobiddinova Iroda

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi qadimgi Xitoy tilshunosligining shakllanishi, yozuv tizimi va iyerogliflarning rivojlanishi, shuningdek fonetik tovush tizimining ilmiy tahlili yoritiladi. “Shuowen Jiezi” lug‘ati va uni qadimgi lug‘atchilik an‘analari asosida tilshunoslik tarixidagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Qadimgi Xitoy tilshunosligi, iyeroglif, Shuowen Jiezi, fonetika, tonallik, lug‘atchilik, etimologiya

Abstract: This work covers the formation of ancient Chinese linguistics, the development of the writing system and hieroglyphs, as well as the scientific analysis of the phonetics and tonality system. Based on the dictionary "Shuowen Jiezi" and the traditions of ancient lexicography, its place in the history of linguistics is shown.

Keywords: Ancient Chinese linguistics, hieroglyphs, Shuowen Jiezi, phonetics, tonality, lexicography, etymology

Аннотация: В данной работе рассматривается становление древнекитайского языкознания, развитие письменности и иероглифов, а

также научный анализ фонетики и тональной системы. На основе словаря «Шовэнь цзецзы» и традиций древней лексикографии показано его место в истории языкознания.

Ключевые слова: Древнекитайское языкознание, иероглиф, Шовэнь цзецзы, фонетика, тональность, лексикография, этимология

Qadimgi Xitoy tilshunosligi miloddan avvalgi II–I ming yilliklarda shakllana boshladi. Shu davrda Xitoy yozuvi suyak yozuvlari (jiaguwen) va bronza yozuvlari (jinwen) shaklida paydo bo‘lib, dastlab belgilarni sharhlash, ularning ma’nosini aniqlash va grafik shaklini tahlil qilish asosiy ilmiy faoliyat yo‘nalishlari sifatida rivojlandi. Tilshunoslikning ilk bosqichlarida lug‘atchilik, etimologiya va grammatika asoslari shakllanib, belgilarni tizimli ravishda tasniflash va ularning semantik va fonetik tarkibini o‘rganish qadimgi tilshunoslik maktablarining ilmiy poydevorini tashkil etdi. Shu davr tilshunoslari belgilarni nafaqat yozuv sifatida, balki tilning umumiy tuzilishi va ma’no ifodasi vositasi sifatida tahlil qilishga intildilar.

Xitoy iyerogliflari dastlab piktografik belgilar sifatida paydo bo‘ldi va ular asta-sekin murakkablikdan soddalikka o‘tib, standart grafemalarga aylandi. Iyerogliflarning rivojlanish jarayonida grafik soddalashuv, semantik kengayish va fonetik birlashuv asosiy yo‘nalishlarni tashkil etdi. Shu munosabat bilan, milodiy I asrning oxirlarida yashagan Xyü Shen tomonidan yaratilgan “Shuowen Jiezi” lug‘ati iyerogliflarni 540 radikal asosida tizimli tarzda izohlaydi va ularning kelib chiqishini, semantik va fonetik tarkibini batafsil tushuntiradi. Iyerogliflarning oltita asosiy turi mavjud bo‘lib, ular piktogrammalar, ideogrammalar, qo‘shma ideogrammalar, fonetik-semantik qo‘shmalar, qarama-qarshi belgilar va qarz belgilarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tasnif iyerogliflarni ilmiy asosda o‘rganish va ularni tizimli ravishda o‘qitish imkonini berdi.

“Shuowen Jiezi” lug‘ati 9000 dan ortiq iyeroglifni tizimli tarzda jamlab, Xitoy tilshunosligining poydevorini mustahkamladi. Lug‘at nafaqat lug‘atchilik sohasida, balki etimologik tilshunoslikda ham inqilobiy ahamiyatga ega bo‘lib, tilshunoslik tarixida mustahkam ilmiy asar sifatida qadrlanadi. Shu yondashuv orqali belgilarni tahlil qilishda ularning semantik va fonetik tarkibi aniq ifodalanib, tilning rivojlanishini o‘rganishda mustahkam asos yaratildi.

Qadimgi fonetika va tonallik tizimi ham Xitoy tilshunosligida alohida o‘ringa ega. Old Chinese (上古漢語) davrida, ya’ni miloddan avvalgi I ming yillikda, talaffuz murakkab bo‘lib, tonlar hali shakllanmagan edi. Shu davrda so‘zlarning talaffuzi asosan bo‘g‘in va undoshlar kombinatsiyasiga asoslangan bo‘lib, ma’no farqlari fonetik tafovutlar orqali ifodalanardi. Middle Chinese (中世漢語) davrida, milodiy VI–X asrlarda, tilning fonetik tizimida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi va tonallik tizimi shakllandi: ping (tekis), shang (ko‘tariluvchi), qu (pasayuvchi) va ru (qisqa yopiq bo‘g‘in). Bu davrda rima lug‘atlari — “Qieyun” (601-yil), “Guangyun” (1008-yil) va “Jiyun” (1037-yil) fonetik tadqiqotlar manbai sifatida xizmat qildi. Fonetik-semantik qo‘shmalar orqali iyerogliflarning talaffuzini tiklash va tonlarning kelib chiqishini ilmiy asosda o‘rganish imkoniyatlari yaratildi. Shu tariqa qadimgi Xitoy tilshunosligi yozuv va talaffuzni birlashtirgan tizimli ilmiy yondashuvga asos soldi, bu esa keyingi asrlarda tilshunoslikning yanada rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.

Qadimgi Xitoy tilshunosligi dastlab amaliy yozuv tizimlarini o‘rganishdan rivojlanib, o‘z mustaqil ilmiy sohasiga aylangan. Belgilarni tahlil qilish, ularning semantik va fonetik tarkibini aniqlash, shuningdek, lug‘atchilik va etimologik tadqiqotlar qadimgi tilshunoslikning asosiy yo‘nalishlarini tashkil qilgan. Shuowen Jiezi lug‘ati va qadimgi lug‘atchilik maktablari iyerogliflarning tizimli izohini berish orqali tilshunoslikning nazariy

poydevorini yaratdi va keyingi asrlarda bu bilimlar asosida ilmiy yondashuvlar rivojlandi.

Fonetik va tonallik tadqiqotlari esa Xitoy tilining talaffuz va fonologik tuzilishini chuqur o'rganishga imkon berdi. Old Chinese va Middle Chinese davrlariga oid tadqiqotlar tonlarning kelib chiqishi va talaffuzning tarixiy o'zgarishini aniqlashga yordam berdi. Shu tariqa qadimgi tilshunoslar yozuv va talaffuzni birlashtirgan ilmiy yondashuvni yaratib, tilning nazariy asoslarini mustahkamladi.

Ushbu ilmiy yutuqlar bugungi sinologiya, tarixiy tilshunoslik va iyeroglif tadqiqotlarida muhim o'rin egallaydi. Qadimgi Xitoy tilshunosligining metod va natijalari nafaqat Xitoy tilini o'rganishda, balki umumiy tilshunoslik va lingvistik nazariya rivojida ham katta ahamiyatga ega. Shuningdek, bu tadqiqotlar tarixiy matnlarni tushunish, qadimgi madaniyat va adabiyotlarni o'rganish, shuningdek, tilning evolyutsiyasi haqida chuqur bilim olish imkonini beradi. Shu sababli qadimgi Xitoy tilshunosligi nafaqat tarixiy yodgorlik, balki zamonaviy ilm-fan va akademik tadqiqotlar uchun ham asosiy manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xu, S. (100 CE). *Shuowen Jiezi*. Eastern Han dynasty edition.
2. Baxter, W. H., & Sagart, L. (2014). *Old Chinese: A New Reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.
3. Norman, J. (1988). *Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Shen, Z. (2020). *A Phonological History of Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.

